

УДК 93/94

YU ISSN 0350-0802

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. LXI
(2012)

Редакциони одбор

ЈОВАНКА КАЛИЋ, МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ,
МАРИЦА МАЛОВИЋ-ЂУКИЋ, СРЂАН КАТИЋ,
АЛЕКСАНДРА ВУЛЕТИЋ, МИЛИЋ Ј. МИЛИЋЕВИЋ
LUBOMÍRA HAVLÍKOVÁ, ИЛИЈА ТОДЕВ,
ANGELIKI KONSTANTAKOPOULOU,
КОНСТАНТИН НИКИФОРОВ

Одговорни уредник

др Срђан Рудић
директор Историјског института

БЕОГРАД
2012

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС, књ. LXI (2012) стр. 145-163
THE HISTORICAL REVIEW, vol. LXI (2012) pp. 145-163

УДК : 271.222(497.11)-772“17/18”:929

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ
Историјски институт
Београд

ЈОАНИКИЈЕ, МИТРОПОЛИТ РАШКО – ПРИЗРЕНСКИ*

*Ако ико други, то рашко-призренски митрополит
Јанићије међу свима митрополитима у Старој Србији
заслужује да има своју биографију*

И. С. Јастребов

Апстракт: У раду је дата биографија митрополита Јоаникија, који је крајем 18. и почетком 19. века управљао православном црквом на просторима Старе Србије. На основу анализе расположивих извора делимично је реконструисан мање познат део његовог живота, пре свега време пре него што је добио епископски чин. Поред тога, указано је на то да је прво управљао Призренском, потом Рашком, а затим обема митрополијама, које су 1808. и формално спојене у једну, Рашко – призренску митрополију. Указано је и на то да је, иако Србин, постао један од митрополита Васељенске патријаршије, што је чињеница која упућује на потребу новог сагледавања политике те цркве према словенским верницима. Посебна пажња посвећена је раду митрополита Јоаникија на очувању православља у Старој Србији и његовој дипломатској вештини показаној у заштити православних Срба и њихових храмова и добра.

Кључне речи: Османско царство, Васељенска патријаршија, Рашко – призренска митрополија, митрополит Јоаникије, манастири, цркве, свештенство, верници.

Значај и улогу коју је у српској историји имао први рашко – призренски митрополит увидео је, дакле, још крајем седамдесетих година 19. века руски дипломата, слависта и историчар, Иван Степановић Јастребов. Свестан ограничених могућности истраживања у време када је област Старе Србије још увек била под османском влашћу, он је истакао

* Рад настало као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије Европа и Срби (1804-1918): подстицаји и искушења европске Модерне (Ев. бр. 177031).

и то да ће овај митрополит дочекати своју биографију, која ће га почаствовати успоменом потпуно заслужном.¹ Пажљиво бележећи старине од значаја за српску историју, преписујући изворе или правећи њихове описе, Јастребов је навео и фермане и писма који би послужили за рад на његовој биографији.² Ти извори, пре свега султански фермани и везирске бујурлудије (заповести), указали су руском научнику на то колико је било сложено вршење духовне мисије митрополита Јоаникија, и колико је било велико подручје о коме је морао да се стара. Међутим, из већ поменутих разлога Јастребов није дубље улазио у ту проблематику. Осим тога, извори које је он пронашао и објавио нису једина грађа на основу које се може истражити биографија митрополита Јоаникија. Постоји и друга грађа са простора Косова и Метохије, Рашке области, као и из околине Скадра, која се односи на његову делатност.

Када је реч о биографији митрополита Јоаникија, о њему је још 1838. године, у делу *Знаменити догађаји новије србске историје*, биографске податке дао шабачки епископ Герасим Георгијевић.³ Поред Георгијевића, који му је био савременик, кратке податке о њему касније је дао и Милан Ђ. Милићевић, и то више кроз биографију шабачког епископа Герасима Георгијевића, него његову непосредно.⁴ Још једна, такође врло кратка биографија, утемељена на појединим записима и натписима, заступљена је и у делу епископа Саве Вуковића *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*.⁵ На основу генерализованог става српске критичке историографије о Пантелији Срећковићу, као аутору чија су дела заснована на националном романтизму 19. века, његови подаци за биографију митрополита Јоаникија, које је изнео у расправи *Владике – фанариоти Рашико – Призренске епархије од 1818 – 1854. године*, у великој мери су остали занемарени.⁶ Срећковић је, међутим, живео у времену

¹ И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве, из путничког записника*, Београд 1879, 29.

² Исто, 27-35.

³ Г. Георгијевић, *Знаменити догађаји новије србске историје*, Београд 1838, 99-100.

⁴ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1888, 153-157; Исти, *Кнежевина Србија I*, Београд 1876, 101.

⁵ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 234. Ова биографија, допуњена краћом литературом, објављена је и у другој књизи Српског биографског речника Матице српске. С. Вуковић, *Георгијевић Јоаникије*, СБР МС 2, Нови Сад, 2006, 656.

⁶ П. Срећковић, *Владике – фанариоти Рашико – Призренске епархије 1818 – 1854. год*, Београд 1881.

хронолошки блиском Јоаникијевом, а био је у контакту и са Јастребовим, па се његови подаци такође могу искористити.⁷ И у делу Петра Костића *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у 19. веку (са успоменама писца)*, такође се могу наћи краћи подаци који се односе на митрополита Јоаникија.⁸ И тиме се, практично, исцрпљују резултати до којих је о њему дошла српска историографија. У другим радовима који се односе на историју Рашке, Призренске, или обједињене Рашко – призренске митрополије, он се помиње само као један од архијереја, под којим је извршено спајање те две епархије. Ипак, постоји довољно извора различите вредности, како већ поменутих прворазредних (фермани, синђелије издате свештеницима, писма црквеним општинама, натписи), тако и секундарних (записи), који дају добру основу за писање биографије, мада ће неке чињенице из његовог живота, посебно из времена пре него што је постао епископ, и даље остати недовољно јасне.

Након укидања Пећке Пећке патријаршије 1766, митрополит Јоаникије био је један од првих архијереја српског порекла који је у јерархији Васељенске патријаршије тако високо рангиран. Како наводи Герасим Георгијевић, Јоаникије је рођен 1731. године у селу Тулеж, у Колубарској кнежини Београдске нахије.⁹ Епископа Герасима Георгијевића митрополит Јоаникије је произвео у чин ђакона, а потом рукоположио и за јеромонаха. С обзиром на то да је био у непосредној комуникацији с њим, подацима које наводи о Јоаникијевом пореклу може се веровати.¹⁰ То

⁷ Да је тако потврђују и други Срећковићеви радови, посебно они у којима је објављивао изворе, попут појединих записа и натписа. У објашњавању појединих историјских догађаја он се, уосталом, није служио провизорном етимологијом и претпоставкама као, на пример, Павле Јосиф Шафарик у покушају да на лингвистичкој извornoј подлози објасни порекло Словена. Критичност Пантелије Срећковића с разлогом је оспорена на питањима из средњовековне, а не нововековне српске историје, па то у истраживањима црквене историје краја 18. и почетка 19. века свакако треба имати у виду када се користе његова дела..

⁸ П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са успоменама писца)*, Београд 1928.

⁹ Г. Георгијевић, *нав. дело*, 99.

¹⁰ Герасим Георгијевић пореклом је био Влах из околине Видина, а у Студеницу је дошао са групом ходочасника, прошавши прво кроз околину Београда и Ваљева, јер су се на том путу путем сакупљали поклоници који су ишли ка том манастиру. Вођа ове групе ходочасника био је студенички јеромонах Теодосије, касније Герасимов духовни отац. Георгијевић у свом делу за митрополита Јоаникија наводи да је реч о поштовању достојном старцу, који је својим примерним животом превазишао многе људе, и био подобан самому божијем јерарху Василију Великом. Исто, 97-99.

Недељко В. Радосављевић

је прихватио и Милан Ђ. Милићевић.¹¹ Епископ Сава Вуковић изнео је мишљење да је Јоаникије постао митрополит у својој педесетој години, наводећи и то да се презивао Георгијевић.¹² На основу тога може се закључити да је рођен у време хабзбуршке власти у делу централне, северне и западне Србије, која је трајала од 1718. до 1739. године.

Када је реч о Јоаникијевом животу пре његовог рукоположења за епископа, нема извора који би на то непосредно указивали. Нема, такође, ни сачуваних података о томе да ли се радило о бившем мирском свештенику, који се као удовац повукао у манастир, или је млад постао монах, и пре избора за епископа прошао све монашке чинове и звања у канонском поретку. Име Јоаникије (Јанићије), коришћено је ређе у световном, али је било веома заступљено у монашком животу. Замена световног имена монашким је, на неки начин, делом пресекла могућност да се са сигурношћу утврде основне чињенице из његове биографије пре 1779, јер није могуће извршити његову идентификацију међу бројним записима у којима се помињу свештеници и монаси пре те године. У једном запису, насталом 1772. у Дечанској хрисовуљи, помиње се јеромонах Јоаникије из манастира Високи Дечани, али се он не може само на основу тог податка поистоветити са митрополитом Јоаникијем.¹³ И његово презиме, *Георгијевић*, које помиње Сава Вуковић¹⁴, спорно је, и вероватно је засновано на податку о смрти његовог синовца Јована, који је 1785. године умро у манастиру Студеница.¹⁵ У 18. веку презиме је чешће могло бити изведене из имена оца, него што је бивало породично. Да је тако потврђује и случај Јоаникијевог другог синовца, Христа Стојановића, који је откупио једно јеванђеље које су Турци узели када су запалили и опљачкали Студеницу у време последњег хабзбуршко – османског рата 1788 – 1791. Хаџи Рувим Нешковић, архимандрит манастира Боговађа, који у једном од својих записа говори о том догађају, јасно наводи да је *благородни господар Христо Стојановић* био

¹¹ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, 196.

¹² Сава Вуковић је приликом доношења таквог закључка имао у виду натпис из цркве у Зочишту, који је настао 1781. Вуковић, *нав. дело*, 234.

¹³ У кратком запису из 1772. године помињу се јеромонаси Симеон, Дионисије, Герасим и Јоаникије, и свештенојереји Гаврил, Исаја и Сава. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи 5*, Сремски Карловци 1925, запис 7156, 37.

¹⁴ Вуковић, *нав. дело*, 234.

¹⁵ Запис гласи: *Зђе почивајет раб божји Јован Георгијевић, синовац пазарскога владике Јоаникија. Престави [се] в лето АѰП [1780] 5 маја [...] ден. Стојановић, Стари српски записи и натписи 2*, запис 3560, 273.

братанац (синовац) рашкопризренског митрополита Јоаникија.¹⁶ Како се за једног Јоаникијевог синовца наводи презиме Георгијевић, а за другог Стојановић, вероватно се радило о презименима изведеним из имена оца, па се тако ни породично порекло митрополита Јоаникија не може јасније утврдити.

У случају митрополита Јоаникија, видљива је везаност чланова његове породице за Студеницу, један од најзначајнијих српских манастира из немањићког периода средњовековне српске државности. Чињеница да је један његов синовац био ђак, искушеник или монах у Студеници, отвара могућност претпоставци да је и он сам пре рукоположења у епископски чин припадао братству тог манастира. У областима насељеним православним Србима нису били ретки случајеви да поједини угледни духовници своје ближе рођаке, пре свега синовце или сестриће, доводе код себе у манастир. То је био не само начин да се монашка братства ојачају, већ и пут ка стицању писмености и основа теолошког образовања.¹⁷ Други Јоаникијев синовац, Христо, који је очигледно био припадник имућнијег слоја српског друштва, јер га Хаци Рувим назива благородни господар, старао се да од бројних богослужбених књига које су се нашле у рукама османских војника откупи књиге манастира Студенице. Као митрополит, Јоаникије је у том манастиру често служио и вршио рукоположења кандидата у свештенички чин, што потврђује и пример произвођења у јерођакона Герасима Георгијевића, каснијег шабачког епископа, што се десило на Тодорову суботу, 6. (17) марта 1799.¹⁸ Судећи по једном од записа Хаци Рувима Нешковића, архимандрита манастира Боговађа, који је одржавао близке везе са студеничким братством, манастир Студеница је 1803. сматран и архијерејским средиштем.¹⁹

Средином 18. века манастир Студеница је, заправо, био један од ретких преосталих великих духовних центара на српским етничким просторима под османском влашћу. Највећи број манастира на простору

¹⁶ У запису се наводи да је манастир похаран и опљачкан 1789, а да је јеванђеље откупљено из османских руку 1. (12) новембра 1791. Б. Маринковић, *Хаци Рувим пре целине, пре смисла 2*, Ваљево 1990, запис 118, 401-402.

¹⁷ Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 315.

¹⁸ Тодорова субота, покретни празник, прва субота након почетка Великог поста. Георгијевић је тврдио да је 1799. она била 6. (17) марта. Следеће године Герасим Георгијевић је рукоположен за јеромонаха, као и још неколико монаха, међу којима је био и Мелентије Никшић, будући ужи чковаљевски митрополит. Георгијевић, *нав. дело*, 99.

¹⁹ Маринковић, *нав. дело*, запис 117, 397.

које је 1739. реокупирало Османско царство, као и манастири у до тада пограничним османским и хабзбуршким областима, постепено пролазе кроз процес обнове, сиромашни су и имају мала братства, често састављена само од два или три монаха. Такво стање ће опстати и касније, све до последње деценије 18. века.²⁰ Студеница је, међутим, била велики манастир, који је имао метохе на широком простору, и ка коме су ишли бројни поклоници. У једном таквом поклоничком путовању, у тај манастир је из Видина, у коме је такође постојао студенички метох, стигао и будући ужички епископ Герасим Георгијевић. Видински хришћански еснафи су, како Георгијевић тврди, у то време донели одлуку да годишње помажу Студеницу са по 100 ока соли, што је подatak који јасно указује на то колики је углед тај манастир имао у Видину и околини.²¹

Село Тулеж, у коме је митрополит Јоаникије рођен, географски није било превише далеко од Студенице, посебно ако се има у виду то да су се људи 18. века на простору Балканског полуострва често кретали из различитих разлога, лако се одлучујући и на дуг пут.²² Између Јоаникијевог завичаја и Студенице било је више духовних центара, али са малим бројем монаха, и углавном у процесу постепене обнове цркава, конака и имања. Зато је, поред светиња које су у њој чуване, Студеница за људе склоне монашком животу имала знатно већу привлачност од њих, а географски је била нешто ближа од, такође веома значајног, манастира Високи Дечани. На основу тих чињеница, као и поменутог податка да је један од синоваца митрополита Јоаникија боравио у том манастиру, може се претпоставити да је у њему будући митрополит Јоаникије као монах провео највише времена.

У свом делу епископ Герасим Георгијевић поменуо је 43 студечичка монаха, чија је имена запамтио и чији је савременик био. Међу њима он посебно истиче Мелентија Никшића²³, кога помиње под именом *Мелентије архијереј*.²⁴ То посредно доводи у сумњу могућност да је митрополит Јоаникије био студенички монах пре рукоположења у епископски чин. Међутим, у време када је Герасим Георгијевић дошао у

²⁰ Н. Радосављевић, *нав. дело*, 369-394.

²¹ Георгијевић, *нав. дело*, 95.

²² Поклоничка путовања, трговина, сеобе.

²³ Мелентије Никшић, кратко време 1816. митрополит ужичко – ваљевски. 1815–1816.

²⁴ Георгијевић је дао краће биографске одреднице за сваког од њих, при чему је посебну пажњу посветио личностима које су имале важну улогу у ратним временима, када се братство селило и са собом носило мошти Св. Краља (Стефан Првовенчани, преподобни Симон). Георгијевић, *нав. дело*, 85-93.

Студеницу, Јоаникије је већ био рашко – призренски и скендеријски митрополит, па он није ни могао да га запамти као припадника студеничког братства.

У манастиру у коме се вероватно веома млад замонашио²⁵, Јоаникије сигурно није провео све време. Јастребов је приметио да се у једном од писама које је упутио 8. (20) августа 1806. скадарској црквој општини, он потписао *на начин грчких владика, по грчки*, мада је текст писма био на црквенословенском језику са примесама народног говора.²⁶ То значи да је митрополит Јоаникије знао грчки, и то не само говорно, већ је могао да се њиме користи и у писаној употреби.

Митрополит Јоаникије никада се није потписао као *хачи*, што би значило да је ишао на ходочашће у Свету Земљу или на Свету Гору. Међутим, он је само у областима насељеним Грцима могао да добро научи грчки језик, а у његово време било је готово немогуће боравити у њима или у Цариграду, а не посетити бар Свету Гору, тако да су и поклоничка путовања свакако била део његове биографије. Знање грчког језика које је стекао можда је била важна препорука Васељенској патријаршији да буде рукоположен у епископски чин, јер је службену преписку са патријаршијским средиштем морао обављати готово искључиво на грчком.

У закључцима Саве Вуковића о Јоаникијевом рукоположењу постоји једна противречност. Тврђу да је Јоаникије постао рашко-призренски митрополит у 50. години живота он је засновао на једном од записа сачуваном у олтарском простору манастирске цркве Светих врачева у Зочишту. У њему се наводи да је митрополит Јоаникије 1. (12) јула 1781. служио у тој цркви, уз саслужење свештеника Милоша, и једног ђакона чије име се не наводи.²⁷ Међутим, у то време још није постојала Рашко – призренска митрополија, а Рашком митрополијом управљао је митрополит Никодим (1776 – 1784).

Као архијереј, митрополит Јоаникије први пут се помиње 1779, и то као викарни епископ дабробосанског (сарајевског) митрополита Кирила, коме је, судећи по ферману издатом 10. (21) јула те године²⁸,

²⁵ У расположивим изворима о митрополиту Јоаникију, пре свега у записима и натписима, нигде се не помињу његова жена или деца, што указује на то да је вероватно врло млад ступио у монашки ред, и да никада није био мирски свештеник.

²⁶ Јастребов, *нав. дело*, 31-32.

²⁷ Нав. место.

²⁸ Рецепа 7. 1193. по исламском календару.

Недељко В. Радосављевић

одобрено да сакупља владичанске приходе по епархији.²⁹ Дабробосанска митрополија била је по броју православних верника и по територији коју је обухватала највећа од свих епархија угашене Пећке патријаршије, па је у њој често постојала потреба за викарним епископом, јер сарајевски митрополит није увек успевао да сам успешно обави све епархијске послове. Некада би поједини административни и финансијски послови били поверавани митрополитском протосинђелу, али је викарни епископ могао по потреби да замени митрополита, што је било веома важно. Викарни епископи у Дабробосанској (Сарајевској) митрополији носили су титулу *митрополит кратовски*.³⁰ У неколико случајева они су били локалног српског, или бар словенског порекла, па су често боље познавали месне прилике, језик и обичаје становништва од сарајевских митрополита грчке или других народности.³¹

Јастребов наводи да је ферман митрополиту Јоаникију издат на молбу сарајевског митрополита Кирила, која је до надлежне султанове канцеларије прослеђена преко Васељенске патријаршије. Поред одобрења да буде постављен за викарног епископа, локалним османским властима наређено је да му нико не смета у духовној мисији коју врши.³² У том документу, чији је садржај Јастребов само описао, наводи се и то да је Јоаникије претходно био *епископ белосикски*, што је он разумео као *бјелопољски*, остављајући ипак одређену резерву према томе.³³ То указује да је наведени ферман био тешко читљив, вероватно и физички оштећен. Чињеница да је у њему Јоаникије наведен као *бивши епископ* са одређеном титулом, указује на то да је архијерејски чин сигурно стекао пре 1779. Придев *бивши*, међутим, није значио да му је чин одузет, већ то да више није био митрополит на претходној дужности.

²⁹ Јастребов, *нав. дело*, 28-29.

³⁰ Важно је истаћи да су исту титулу носили и Ћустендилски (бањски, коласијски, штипски) митрополити. Разлика између њих и викарних митрополита Сарајевске митрополије може се видети пре свега у чињеници да је титула Ћустендилских митрополита дужа, као и по томе на које се подручје извори у којима се помиње кратовски митрополит односе. Извори настали радом кратовских митрополита, који су били викарни епископи Сарајевске митрополије, односе се искључиво на подручје Босне. Н. Радосављевић, *Грађа за историју Дабробосанске (Сарајевске) митрополије 1836–1878*, Београд 2007, 44-49.

³¹ *Шематизам православне митрополије и архијидејцезе Дабро – босанске за годину 1884, 1885. и 1886*, Сарајево 1886, 3-4.

³² Јастребов, *нав. дело*, 29.

³³ Исто, 28-29.

Време када је Јоаникије рукоположен у епископски чин може се сузити на одређен период. У молбама Султану Мустафи III и васељенском патријарху Самуилу Ханцерису, којима су архијереји Пећке патријаршије заједно са патријархом Калиником II тражили укидање њене аутокефалности и припајање Васељенској патријаршији, нема Јоаникијевог имена, што значи да тада још увек није имао епископски чин. То и не чуди, јер је у том тренутку имао само 25 година, мада је било архијереја који су током 18. и 19. века то постали пре тридесете године живота. Како се 1779. Јоаникије помиње као архијереј, његово рукоположење у епископа десило се управо у времену између 1766. и 1779. године.³⁴

Дабробосански митрополит Кирил, који је посебном граматом патријарха Софронија позван у Цариград *ради епархијских ствари*, управу над епархијом првобитно је предао намесницима Јеротеју и Пахомију, који су имали обавезу да уредно сакупљају архијерејске приходе и шаљу уобичајену милостињу у Цариград.³⁵ Разлози због којих је патријарх позвао митрополита Кирила у престоницу нису ближе познати, али се свакако није радило о казни, већ можда о премештају у другу епархију. Како је Кирил 1779. још увек био у Цариграду, а Јоаникије на његову молбу био постављен за викарног епископа у Дабробосанској митрополији, може се претпоставити да је у међувремену изабран и за синодског митрополита. У берату издатом 28. марта 1780. новом сарајевском митрополиту Пајсију, наведено је да му митрополит Кирил добровољно уступа епархију.³⁶ Тако је кратовски митрополит Јоаникије као викарни епископ дочекао новог сарајевског митрополита, Пајсија. Из тога произилази и питање до када је он, заправо, био кратовски митрополит.

На основу већ поменутог записа сачуваног у олтару цркве Светих Врачева у селу Зочиште, јасно је да је 1. (12) јула 1781. Јоаникије већ био призренски митрополит,³⁷ што се у том запису и изричito наводи.³⁸ То је чињеница која у историографији није доволно анализирана. Забуну код истраживача могао је унети и подatak који је у науци доста присутан, да

³⁴ Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766 – 1831, управа Васељенске патријаршије*, 78-80.

³⁵ В. Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, Сарајево 1985, 46.

³⁶ С. Кемура – В. Ђоровић, *Прилози за хисторију цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX столећу*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини XXIV, Сарајево 1912, док. 7, 422.

³⁷ Вуковић, *нав. дело*, 234.

³⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и написи* 3, Београд 1905, запис 5889, 214.

је од 1780. до 1789. на челу Призренске митрополије био митрополит Јевсевије.³⁹ Један запис настао 1782. године говори о томе да је митрополит Јоаникије боравио у Бијелом Пољу, које је било на простору Рашке митрополије. Текст записа, који гласи: *Вједомо буди каде приђе Јоаникије владика у Бијело Поље 1782⁴⁰*, је јасан, али не пружа много података као извор, јер се не види да ли је у том месту боравио као надлежни митрополит или је, можда, само пролазио кроз њега, на шта упућује и сама формулатија, *приђе*, односно дође. Из тога се може закључити да је у времену између 10. (21) јула 1779, када је постао викарни епископ сарајевског митрополита Кирила, и 1. (12) јула 1781, када је настао натпис у Зочишту, Јоаникије постао призренски митрополит. Време када се то десило могуће је и додатно сузити на период после 28. марта 1780, када је на чело сарајевске митрополије дошао нов митрополит, Кирил. Дакле, у периоду од 1780. или прве половине 1781, па до 1784. када је постао рашки (новопазарски) митрополит, Јоаникије је био на челу призренске митрополије. Њега је на том положају наследио митрополит Јевсевије, највероватније већ 1784, који је на челу Призренске митрополије остао до смрти 1789. године. То су, заправо, и одговори на нека важна питања како из биографије митрополита Јоаникија, тако и из биографије митрополита Јевсевија. *Terminus post quem non* Јевсевијевог постављања за призренског митрополита није, дакле, 1780, већ 1784. година.

Рашки (новопазарски) митрополит Никодим, Јоаникијев савременик, у изворима српске провенијенције последњи пут се помиње у писму од 15. (26) септембра 1782. упућеном парохијанима цркве у Кућанима, у коме тачно наводи простор који припада парохији свештеника Авксентија.⁴¹ Четири дана раније, 11. (22) септембра 1782, он је поменутом свештенику издао и синђелију за одређена села која су припадала кућанској цркви (Кућани, Доња Бијела Ријека, Горња Бијела Ријека, Бурађа, Ојковица и Трудово).⁴² Коначан одговор на питање када је Никодим отишао из Рашке митрополије, односно када је митрополит Јоаникије преuzeо управу над

³⁹ На основу расположиве литературе тако је закључио и Радослав Грујић. *Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*, приредио С. Милеуснић, Београд 1993, 211; Вуковић, *нав. дело*, 215.

⁴⁰ Стојановић, *Стари српски записи и натписи 2*, Београд 1903, запис 3526, 268.

⁴¹ М. Ђ. Милићевић, *Прилози за историју Рашке митрополије*, Споменик СКА X, (1891) док. 7, 22-23.

⁴² У синђелији се наводи и то да се другом свештенику, Илији, од тога дају села Ојковица и Трудово, што указује да се вероватно радило о свештенику капелану. Исто, док. 6, 22.

њом, налази се у садржини султанског фермана од 10. маја 1784⁴³, којим се наређује да се митрополит Никодим и његов *већил* (опуномоћеник, вероватно протосинђел) Димитрије под стражом пошаљу у Цариград. У ферману се наводи и то да се Никодим много задужио на рачун манастира, и да није измирио своје дугове према Патријаршији, на чије писане захтеве није одговарао. Из тога се може закључити да је Никодим смењен по одлуци Васељенске патријаршије, а да га је након тога наследио дотадашњи призренски митрополит Јоаникије. Јоаникије је то могао учинити само после тог датума, а како на његовом архијерејском печату стоји уgravирана 1784. година, очигледно је те године добио царски берат и патријаршијску синђелију.⁴⁴

Све то се морало десити пре 9. октобра 1784. године⁴⁵, када му је као рашком (новопазарском) митрополиту издато чак шест фермана, што на просторима бивше Пећке патријаршије није била честа појава.⁴⁶ Сви ти фермани односе се на његова права, као и права њему подређеног свештенства у вршењу духовне мисије и прикупљању прихода у Рашкој (Новопазарској) митрополији. Први ферман тиче се права да митрополија у свом поседу задржи ствари које су припадале духовним лицима након њихове смрти.⁴⁷ Други ферман односи се на имунитет митрополита, односно давно установљено правило да му не може бити суђено од локалних власти у области у којој врши своју дужност, већ само од централних власти. У њему се наводи и то да његовим опуномоћеницима неки муслимани, али и *припадници друге вере* (римокатолици, латини), прете судом ако не плате таксе које од њих траже, што је противзаконито.⁴⁸ Трећи ферман потврђује митрополитово право да кажњава и затвара свештенике и монахе због неких кривица.⁴⁹ Четвртим ферманом забрањује се полицијским службеницима да митрополовим опуномоћеницима

⁴³ 19. цемази ул ахр 1198. по муслиманском календару.

⁴⁴ Јастребов, *нав. дело*, 26-27.

⁴⁵ 24. зилкаде 1198. по исламском календару.

⁴⁶ Јастребов је погрешно навео да су фермани издати у 1783. години. Јастребов, *нав. дело*, 29-30.

⁴⁷ Исто, 29. Реч је о уобичајеном праву кадуџитета, односно полагању права на трећину имовине умрлих духовних лица, што је најчешће загарантовано у сваком архијерејском берату. То се углавном односило на покретне ствари, најчешће оне које су коришћене приликом богослужења (књиге, сасуде и слично...).

⁴⁸ Исто, 29.

⁴⁹ Исто, 29. И ово право проистиче из сваког архијерејског берата.

намеђу различите намете и тиме крше закон.⁵⁰ Пети ферман, издат на молбу митрополита, обавезује локалне власти да не праве никакве препреке митрополиту приликом сакупљања мирије и других прихода који му по закону припадају.⁵¹ У шестом ферману налаже се представницима власти у Новој Вароши и околини да не смеју правити сметње православним верницима у вршењу богослужења.⁵²

У случају митрополита Јоаникија необично је да му се у једном дану издаје чак шест фермана који се односе на њега и његову митрополију. Могући разлог за то је да се радило о различитим проблемима са којима су се митрополит Јоаникије и свештенство сучували, па се сваки односио на конкретну ситуацију. У готово свим ферманима указује се на султанов берат издат митрополиту, у коме су наведена сва права која он има, а која су од локалним властима поново предочена. Помињање Латина у другом ферману отвара питање да ли се радило о некој врсти прозелитске делатности римокатолика, или је у питању било нешто друго. С обзиром на то да је и након две велике српске сеобе са простора Рашке области, подручје које је обухватала Рашка митрополија и даље већином било насељено православним становништвом, могуће је да се ради о присилно насељеним Шиптарима римокатоличке вере у ту област. Они су брзо примили ислам, али није искључено да је мањи део њих, који је нешто дуже остао у старој вери, заједно са својим сународницима ометао православне у вршењу њихових права. Насупрот њима, локални мусимани српског порекла нису показивали такву искључивост, и често су са својим православним сународницима налазили заједничке интересе. Шести ферман говори о томе да је било покушаја да се омета православно богослужење, иако је оно и исламским правом и османским законодавством било допуштено уз одређена ограничења.⁵³ На све појаве које

⁵⁰ У овом ферману наведена су места која припадају Рашкој (Новопазарској) митрополији. Поименично се наводе Нови Пазар, Сјеница, Бијело Поље, Трговиште, Митровица, Брвеник и Гусиње. Јасно, многа мања места нису наведена, али су и поменута места довољна да се одреди територијални опсег Рашке митрополије. Исто, 30.

⁵¹ Нав. место.

⁵² Нав. место.

⁵³ Православно исповедање вере било је ограничено формалном забраном градње нових цркава и испољавања спољашњих манифестација религиозности. Цркве су могле бити поправљане само уз посебну дозволу, а употреба звона била је забрањена. У последњој деценији 18. века по верским слободама православних Београдски пашалук је био важан изузетак, али то се није односило и на простор Рашке митрополије, који је припадао Босанском ејалету. О томе опширније:

су у појединим ферманима наведене, митрополит Јоаникије се вероватно жалио централним властима, а на његове молбе одговорено је позитивно. Питање спровођења тих мера је, међутим, увек зависило од степена под којим су локалне власти биле контролисане из Цариграда.

Одлазак митрополита Јоаникија из Призренске у територијално и по броју верника мању, Рашку митрополију, никако се не може посматрати као деградација. Напротив, радило се о једној од најстаријих и најугледнијих епархија бивше Пећке патријаршије, чији су митрополити често постали и пећки патријарси. До укидања Пећке патријаршије рашки митрополити носили су и почасну титулу *егзарх Пећког трона*.⁵⁴ Чињеница да је у њу стигао након проблема које је за собом оставио бивши митрополит Никодим, такође сведочи о томе колико је поверења у њега имала Патријаршија, али и државна власт. Рашка митрополија налазила се највећим делом на простору Босанског ејалета, у Сарајевском (Босанском) санџаку. Тада простор је, у кратком периоду од 1790. до 1817. године, био управно организован као Новопазарски санџак. Границе Новопазарског санџака и Рашке митрополије биле су подударне. Црква је по том питању водила корисну политику формирања епархијске мреже у складу са управно – административном поделом у држави, како би комуникација са државним властима била што једноставнија, а послови са њима брже и успешније решавани. На основу различитих фермана, архијерејских синђелија, али и натписа и записа, може се закључити да је Рашка митрополија обухватала простор Новог Пазара, Сјенице, Нове Вароши, Гусиња, Бијелог Поља и Митровице.⁵⁵ На њеном простору налазила се, између остalog, и прва престоница Немањића, Рас, као и Петрова црква код Новог Пазара. Манастир Студеница такође је био у Рашкој митрополији. Митрополија се на северу граничила са Ужицко – ваљевском, са запада и југозапада Дабробосанском и Херцеговачком, са истока Нишком, а са југа Призренском митрополијом. Њен простор био је етнички мање разнородан од простора Призренске митрополије, али је такође имао своје специфичности. Насељавали су га православни Срби, као и њихови сународници мусиманске вере који су, већ генерацијама

Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, управа Васељенске патријаршије*, 25-55.

⁵⁴ У 18. веку, од рашких митрополита патријарси су постали Гаврило Рајић, Мојсије Рајовић и Арсеније IV Јовановић Шакабента. И. Руварац, *Рашки епископи и митрополити*, Глас СКА LXII, други разред, 39, Београд 1901, 44-46; *Историја српског народа IV/1* (Р. Самарџић), Београд 1986, 536-540.

⁵⁵ Јастребов, *нав. дело*, 30.

исламизовани, били заговорници османске државне идеје, али и свесни својих корена и језика. Између њих су се смењивали периоди добрих односа, али и сукоба, који су ипак били знатно ређи. Након друге сеобе Срба 1737, која је била знатно мањег интензитета него сеоба 1690, на тај простор, посебно на Пештерску висораван, насељена је и једна група Шиптара римокатолика, која је релативно брзо примила ислам. Изузев мањег броја чиновника и војних заповедника, а повремено и дела тврђавских посада, ту није било припадника других народа у значајнијем броју, па ни етничких Турака.

Јоаникије је првих четири године на челу Рашке митрополије своју мисију вршио у релативно мирном времену, на простору на коме је централна власт имала јак утицај. Међутим, у време последњег хабзбуршко – османског рата 1788–1791, формирани су српски добровољачки одреди, фрајкори (Freicorps) при хабзбуршкој војсци, који су у ратним операцијама имали значајну улогу. Због тога су османске снаге на просторима где су они деловали извршиле низ репресивних мера, а 1789. запаљен је и опљачкан манастир Студеница. Митрополит Јоаникије остао је у својој епархији и трудио се да у њој одржи мир, и тиме олакша положај православних хришћана. Насупрот његовим напорима, студенички архимандрит Василије Радосављевић био је један од носилаца српске политичке акције тог времена. Резултат те акције, коју је спроводио са троношким архимандритом Стефаном Јовановићем и већим бројем кнезова и свештеника, био је да се од Темишварског сабора и царског комесара Шмитфелда који му је присуствовао, тражи да се Срби добро наоружају и бране достигнуте линије, а ако се са Османским царством склопи мир који подразумева враћање на *status quo ante bellum*, да се његова примена одложи док се не убере летина, како би се након тога народ преселио у Хабзбуршку монархију.⁵⁶ Међутим, ова акција је завршена неуспешно, јер српски представници са подручја које је запосела хабзбуршка војска нису ни могли да се појаве на сабору.⁵⁷ Након рата, студеничко братство је добило дозволу да обнови свој манастир, а митрополит Јоаникије лично је надгледао те радове, који су трајали три године.⁵⁸

⁵⁶ Д. Пантелић, *Београдски пашалук после Свиштовског мира 1791–1794*, Београд 1927, 47-48.

⁵⁷ У суштини, резултат активности српских представника је нацрт *Прогласа*, који је заправо био план стварања српске аутономије по угледу на дунавске кнежевине Влашку и Молдавију. Исто, 104-105.

⁵⁸ Према казивању Герасима Георгијевића, процес добијања дозволе трајао је чак три године, али су радови који су вршени били свеобухватни. То говори и да су разарања била велика. Радови су завршени око 1800. године. Георгијевић, *нав. дело*, 100.

Потврда успеха Јоаникијеве духовне мисије је и чињеница да му је на управу, након смрти митрополита Јевсева, поново поверена и Призренска митрополија, и то у време док су ратне операције још увек трајале. Редослед догађаја, односно чињеница да је посебним ферманом од 1. априла 1808. године извршено спајање епархија, и то припајањем Рашке митрополије Призренској митрополији⁵⁹, указује на то да је он у почетку Призренском митрополијом управљао као администратор. Тачно време почетка његове поновне управе није могуће утврдити. Из навода Јастребова да је 1790. дао синђелију свештенику Арсенију из Призренске митрополије, може се претпоставити да је оно почело те године.⁶⁰ У Васељенској патријаршији ретки су били случајеви да нека епархија после смрти архијереја остане без духовне управе. До именовања новог митрополита архијерејску дужност вршио је или викарни епископ, или неки од суседних митрополита, ређе неко од угледних архимандрита, а очигледно је тако било и када је реч о Призренској митрополији. У последњој деценији 18. века, султан је митрополиту Јоаникију издавао фермане који се односе и на Призренску митрополију. Тако је 1793, 1796. и 1806. издао фермане којима је поново потврдио да Јоаникије може слободно вршити своју мисију. У њима се набрајају већа насељена места у Призренској митрополији (Пећ, Призрен, Ново Брдо, Вучитрн, Приштина), као и област око Скадра, где су православни хришћани имали одређене неспоразуме са римокатолицима, који су уз помоћ неких муслимана незаконито покушали да ограниче њихове верске слободе.⁶¹ У писму које је упутио верницима у Скадру 8. (20) августа 1805, Јоаникије је навео и своју пуну архијерејску титулу, која гласи: *Милошу Божјом православни митрополит новопазарски, призренски и скендеријски.*⁶²

О држању митрополита Јоаникија у време Првог српског устанка нема непосредних података. Међутим, чињенице да је 1806. добио ферман од султана Селима III, којим се штите права православних верника у околини Скадра, као и да му је 1808. Призренска митрополија и званично поверена на управу, указују на то да се углавном држао духовне мисије, и да није активно помагао устанике. Али, студеничко братство, које је имало везу са Карађорђем још из доба последњег хабзбуршко – османског рата, очекивало је ослобођење од османске власти, јер су устаничке линије биле близу манастира. Студенички јеромонах Мелентије Никшић

⁵⁹ По исламском календару 4. сафер 1223. Јастребов, *нав. дело*, 32-33.

⁶⁰ На истом месту.

⁶¹ Исто, 30-31.

⁶² Исто, 31.

је, на пример, заједно са другим монасима учествовао у организовању устаничке активности у долини Ибра, која је покренута на позив капетана Радича Петровића. Фебруара 1806. устаничка војска ослободила је Студеницу, али је Сулејман – паша Скопљак организовао османску линију одбране ка Новом Пазару. Убрзо потом, његова војска је 26. марта 1806. опљачкала и спалила манастир. Монашко братство је, носећи мошти Светог Краља, тада прешло у манастир Враћевшици.⁶³

Међутим, још пре ових догађаја, 2. маја 1805. године, студеничко братство позајмило је значајну своту новца од већ поменутог синовца митрополита Јоаникија, Христа Стојановића.⁶⁴ Радило се о 3.050 гроша, док су 13. маја исте године, такође од истог човека, узели на зајам још 1.000 гроша. Тако велика сума вероватно је дата Карађорђу, што се може закључити из чињенице да је Студеничанима, док су били у Враћевшици, вожд послао 500 дуката које су му раније дали на зајам.⁶⁵ Однос дуката и гроша је незнатно варирао, и углавном се кретао у вредности 1:7, па сума коју им је Карађорђе послао приближно одговарала износу који су узели на зајам.

Христо Стојановић, митрополитов синовац, био је познати приложник Студенице, па је зато мало вероватно да није знао за шта или за кога Студеничани од њега траже новац, а сама чињеница да га је дао указује на то да су му Карађорђеви циљеви били близки. Остаје, међутим, нејасно да ли је у све то био упућен и митрополит Јоаникије, или је његов синовац деловао самостално. Старији и искуснији, митрополит је можда успео да сагледа докле досежу могућности устаничког напредовања, и одговорно се односио према свим верницима у митрополији, укључујући и оне за које није било наде да буду ослобођени. Зато се са великим сигурношћу може претпоставити да се углавном држао своје духовне мисије, и да се није упуштао у акције које су га код османских власти могле компромитовати, а самим тим довести у опасност и вернике, посебно свештенике и монахе. Након устанака, уследило је мирно раздобље, а манастир Студеница обновљен је 1839, у време када се већ шест година налазио у Кнежевини Србији. Након обнове, у Студеницу су свечано враћене и мошти Светог Краља.⁶⁶

⁶³ Љ. Дурковић Јакшић, *Обнављање Студенице и пренос моштију краља Стефана Првовенчаног*, Осам векова Студенице, Београд 1986, 278-280.

⁶⁴ Видети напомену 16.

⁶⁵ Дурковић Јакшић, *нав. дело*, 276-277.

⁶⁶ Исто, 294-305.

Митрополит Јоаникије умро је у дубокој старости. И подаци о његовој смрти су различити. Док Милан Ђ. Милићевић наводи да је умро 1816, у 85 години живота⁶⁷, други аутори сматрају да се ради о 1818. години.⁶⁸ Љубомир Стојановић објавио је два записа који се непосредно односе на датум Јоаникијеве смрти. Први запис, који је настао у једној штампаној књизи манастира Свете Тројице код Пљеваља, гласи: *Престављајушаго сја господина Јоаникија на лето 1818, месеца ноемврија 26 ден. Погребеније јему бист 27.*⁶⁹ Други запис је следеће садржине: *Престави се Јоаникије владика 1818 месеца ноембра 27 у Призрен.*⁷⁰ Петар Костић, који је имао могућност да се о томе боље обавести, сматра да је датум његове смрти 26. новембар по јулијанском, односно 8. децембар 1818. по грегоријанском календару.⁷¹

Сахрана митрополита Јоаникија одговарала је угледу који је имао у својој средини. Опело је извршило 13 свештеника и игумана из Призрена и околине. Јоаникије је сахрањен на десној страни припрате цркве Св. великомученика Георгија у Призрену.⁷² Надгробна плоча са натписом била је направљена од мермера, са испупчењем у елипсоидном облику на средини. По несхватљивом и нехришћанској наређењу митрополита Партелија, једног од његових наследника на архијерејском престолу, плоча је 1849. поломљена и избачена изван цркве. Тачан датум када се то скрнављење гроба митрополита Јоаникија десило није познат. Пантелија Срећковић, који се о тим збивањима обавестио како од превелих савременика, тако и на основу радова појединих истраживача (Јастребов), наводи да се шест месеци касније из Пећи појавила Јоаникијева родбина, која је поново освештала његов гроб. Сима Андрејевић Игуманов је 1871. поставио нову надгробну плочу.⁷³ Нејасно је и то ко су били митрополитови рођаци, који су дошли из Пећи и обновили његов

⁶⁷ Милићевић, *нав. дело*, 196. Милићевић је и овај податак преузео од Герасима Георгијевића, који наводи да је митрополит Јоаникије умро у 85. години 1816, а да је 47 година био на челу Рашкопризренске митрополије. Ови подаци нису тачни јер би то значило да је Јоаникије за епископа рукоположен 1759, у време док је још увек постојала Пећка патријаршија, што свакако није тачно. Георгијевић, *нав. дело*, 100-101.

⁶⁸ Костић, *нав. дело*, 10; Вуковић, *нав. дело*, 234; Срећковић, *нав. дело*, 3-4.

⁶⁹ Стојановић, *Стари српски записи и натписи 2*, запис 3982, 360.

⁷⁰ Исто, запис 3983, 360.

⁷¹ Костић наводи да је, као ђак, сахрани присуствовао и Сима Андрејевић Игуманов. Костић, *нав. дело*, 10.

⁷² Костић, *нав. дело*, 10; Срећковић, *нав. дело*, 3.

⁷³ Срећковић, *нав. дело*, 4.

Недељко В. Радосављевић

гроб. Међутим, да се радило о деци или о потомцима првог реда, унуцима, то би у изворима свакако било наглашено. У овом случају, вероватно се радило о потомцима неког од његове браће или синоваца.

Митрополита Јоаникија жалили су и муслимани. Не само он лично, већ и велики манастири попут Високих Дечана, у његово време су са комшијама муслиманима одржавали добре односе.⁷⁴ Ипак, митрополиту Јоаникију су ближи били исламизовани Срби од Арнаута, што је сасвим разумљиво. Неки од њих били су и у његовој близини. Срећковић наводи случај митрополитовог јасакије⁷⁵, Хасан – аге, који је на вест о његовој смрти скинуо са свог коња црвену прекривку на коју се стављало седло (аша), и у знак жалости ставио црну. Тако оседлане коње јахао је до kraja живота.⁷⁶ Чак и уколико се у овом случају ради о предању, и оно указује на то какво поштовање је у мусиманској средини имао овај митрополит.

Митрополит Јоаникије управљао је Призренском, Рашком, а потом обједињеном Рашко – призренском митрополијом од 1781. до 1818, као први архијереј Васељенске патријаршије српског порекла након укидања Пећке патријаршије. У време када је постао призренски митрополит, иза себе је већ имао дуг монашки живот, а стекао је и архијерејски чин, јер је био викарни епископ дабробосанског митрополита Кирила, кога је две године замењивао у епархији. Године 1784. постао је рашки митрополит, а 1789. или 1790. поново му је поверена и Призренска митрополија. Рашка митрополија и Призренска митрополија званично су под његовом управом административно обједињене 1808. Одговоран према повериој дужности, митрополит Јоаникије успевао је да одржи добру комуникацију са османским властима, и да у време ратних збивања 1788–1791, као и током Првог српског устанка, заштити вернике колико је то било могуће. Након његове смрти 1818, Васељенска патријаршија је на чело Рашко – призренске митрополије поново именовала митрополита српске народности, Хаци Захарија Дечанца.

⁷⁴ Д. Батаковић, *Дечанско питање, друго допуњено издање*, 11-12.

⁷⁵ *Jasakciјa* (тур.), пратилац, телохранитељ.

⁷⁶ Срећковић, *нав. дело*, 4.

Nedeljko V. Radosavljević

**JOANIKIJE, METROPOLITAN
OF THE RAŠKO-PRIZRENSKA METROPOLIS**

Summary

Metropolitan Joanikije was born in 1731 in Tulež in central Serbia. His life before the ascent to episcopal rank is scarcely known, but it is certain that he became a monk as a young man. It is not possible to determine precisely to which monastery he belonged, but his links with Studenica, as well as the links of his close relatives with the same monastery, are suggesting that he could have become a monk in it. As a monk, he received a good education and learned Greek, probably while staying for some time in the areas inhabited by the Greeks. He became a bishop between 1766 and 1779, when he was appointed vicar bishop of the Dabro-bosanska metropolis. He became the Metropolitan of Prizren in 1780 or 1781, and of Raška in 1784. He administered both dioceses from 1790, which was confirmed by sultan's decree in 1808. As a bishop, he was endowed by diplomatic skill and patience. In his contacts with the central government, he succeeded to protect the rights of his Orthodox Christians, but also to maintain good relationship with Muslims. He died in Prizren, on November 26th 1818.

Keywords: the Ottoman Empire, the Ecumenical Patriarchate, the Raško-prizrenska metropolis, Metropolitan Joanikije, monasteries, churches, clergy, Orthodox Christians.

Чланак примљен: 19. 03. 2012.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 31. 08. 2012.